

SLOVENSKA LITERATURA – SREDI EVROPE IN ZGODOVINE: KRATEK PREGLED LITERARNEGA RAZVOJA

Članek sintetično in na podlagi številnih avtorjevih dosedanjih raziskav prikazuje glavne postaje na poti razvoja slovenske literature, in sicer v evropskem oziroma svetovnem kontekstu in na podlagi širšega kulturno-zgodovinskega dogajanja. Ta časovni okvir podrobneje opredeljujejo mednaslovi »Od srednjega veka do razsvetljenstva«, »Od romantike do slovenske moderne«, »Od prve do druge svetovne vojne«, »Od socializma do osamosvojitve, od modernizma do postmoderne« in »Sodobna literatura«. Ob tem članek opozarja na ključne avtorje oziroma na najbolj reprezentativna dela slovenske literature, pa tudi na nekatere vzporednice iz tujih literatur, ki omogočajo primerjalno analizo in s tem razumevanje posebnosti pesniških, proznih in dramskih del slovenskih piscev na širšem ozadju, tako duhovnozgodovinskem kot kulturnopolitičnem.

Ključne besede: slovenska literatura, razvoj, evropski kontekst, ključni avtorji

1 Od srednjega veka do razsvetljenstva

Slovenska literatura je bila v prvih stoletjih svojega zgodovinskega obstoja tesno povezana z versko-kulturnimi središči nemških dežel Svetega rimskega cesarstva. Znotraj njegovih meja so živeli tudi Slovenci. Krščanstvo je mednje od 8. stoletja prihajalo iz Akvileje, predvsem pa iz Salzburga in Freisinga, ki sta imela na Slovenskem obsežne posesti. Iz Freisinga izvira prvi zapis prvotnega slovenskega jezika, *Brižinski spomeniki* (ok. 1000), nastal na podlagi dvestoletne tradicije. V 16. stoletju je postal Tübingen eno izmed izhodišč slovenske reformacije, v bližnjem Schwäbisch Hallu je bila natisnjena prva slovenska knjiga, *Katekizem* Primoža Trubarja, ki je začetek slovenskega slovstva. Leta 1584 je bil v Wittenbergu natisnjen slovenski prevod celotne Biblije. S tem se ta začetek pridružuje začetkom

litovske, latvijske, estonske in finske književnosti, ki so prav tako izšle iz širjenja nemškega luteranstva v deželah Srednje Evrope in Baltika.

Z zmago protireformacije se je na Slovenskem po letu 1600 razmahnila bogata baročna kultura. V skromno slovensko literarno tradicijo so pričeale prehajati spodbude iz italijanskega in španskega kulturnega območja. Toda zveze z nemško knjižno tradicijo so bile še zmeraj odločilne. O tem priča delo Janeza Vajkarda Valvazorja *Die Ehre des Herzogthums Crain* (1689), ki je bilo prvi celosten oris zgodovine in življenja v vojvodini Kranjski, takrat osrednji slovenski deželi. Delo je bilo leta 1688 napovedano v katalogu Frankfurtskega sejma in to je bil prvi stik slovenske kulture s Frankfurtom.¹ Odmik slovenskega slovstva iz nemškega kulturnega prostora se je nadaljeval z razsvetljenstvom proti koncu 18. stoletja. Z navezavo na italijanske, francoske in angleške zglede je slovstvo, ki je bilo dotlej skoraj izključno cerkveno in versko, prešlo v posvetno in večidel svobodomiselno literaturo, v umetno izobražensko poezijo, dramatiko in prozno pripovedništvo. Iz verskega slovstva, ki se je okoli leta 1700 razmahnilo z obsežnimi izdajami baročnih pridig, s pesmaricami in z nabožnimi spisi v prozi, je sedemdeset let pozneje sledil prehod v posvetno književnost. Začel se je na pobudo Marka Pohlina (1735–1801) in z verzniimi besedili redovniških sodelavcev, zbranih okoli Janeza Damascena Deva (1732–1786), pri prvem literarnem glasilu *Pisanice*. Ta prehod se je uspešno končal z literarnimi deli avtorjev, ki jih je duhovno in estetsko usmerjal baron Žiga Zois po načelih zahodnoevropskega razsvetljenstva. V tem krogu so nastajale vsebinsko in slogovno izvirne pesmi Valentina Vodnika (1758–1819), prvega priznanega slovenskega pesnika. Komediji *Županova Micka* in *Matiček se ženi* Antona Tomaža Linharta (1756–1795) sta bili domiselna predelava nemškega oziroma francoskega izvirnika in sta s tem začetek slovenske dramatike. Pripovedništvo je ostajalo pri skromnih poizkusih zabavne in poučne proze, ki so čez nekaj let prerasli v prvo slovensko povest *Sreča v nesreči* Janeza Ciglerja (1792–1867). S tem se je izoblikovala literatura, ki je tipično srednjeevropska na križišču med zahodno in vzhodnoevropsko, med germanskimi, romanskimi in slovanskimi književnostmi.

2 Od romantike do slovenske moderne

Ta proces se je v prvi polovici 19. stoletja dokončal s poezijo Franceta Prešerna (1800–1849), nacionalnega pesnika ne samo zato, ker je njegova Zdravljica leta 1991 postala slovenska državna himna, ampak ker je njegova poezija obveljala za duhovno in estetsko najvišji dosežek slovenske literarne ustvarjalnosti. Slovencem pomeni to, kar Italijanom Dante, Nemcem Goethe in Rusom Puškin. V svoji poeziji je združeval elemente germansko-slovanske romantike, kot da gre za sintezo antike in romantike po načelih Friedricha Schlegla. Na nadaljnji razvoj slovenske literature je Prešeren vplival z razsežnostmi, ki niso strogo literarne – z idejo nacionalne emancipacije in z nihanjem med krščanstvom in svobodomiselnostjo.

¹ Pričujoča razprava je bila pripravljena za predstavitev slovenske kulture in literature na Frankfurtškem knjižnem sejmu leta 2023.

Oboje je zaznamovalo mnoge slovenske osrednje pesnike in pisatelje do naših sodobnikov.

V 19. stoletju so se slovenske literarne povezave z Evropo znova spreminjale. Zgled starejšim generacijam so ostajali nemški klasiki – Lessing, Goethe, Schiller in Heine –, mlajšim je močna spodbuda postajala ruska klasika – Puškin, Gogolj, Turgenjev, Tolstoj, Dostojevski –, proti koncu stoletja pa francoski naturalisti, dekadenti in simbolisti. Iz teh je okoli leta 1900 izšla »slovenska moderna« mladih pesnikov, med njimi osrednji slovenski pisatelj in dramatik Ivan Cankar (1876–1918). V drugi polovici 19. stoletja so slovensko literaturo zaznamovale pomembne spremembe, ki so bile posledica prebujene narodne zavesti in demokratičnega duha ljudske skupnosti. Pesništvo je doseglo nov vrh z liriko Simona Jenka (1835–1869), z odmevnostjo satiričnih sonetov Josipa Stritarja (1836–1923) ter s pesniško popularnostjo Simona Gregorčiča (1844–1906) in Antona Aškercera (1856–1912). Nastala so prva izvorna dramska dela, predvsem zgodovinske tragedije po Schillerjevem zgledu, kot je bil *Tugomer* Josipa Jurčiča (1844–1881) oziroma Frana Levstika (1831–1887). Še pomembnejše je bilo nastajanje pripovedništva, najprej kratkih pripovedi, navdihnjenih z demokratičnim čutom socialne pravičnosti. Uvedel jih je Fran Levstik s klasično pripovedjo o Martinu Krpanu, nadaljeval pa Janez Trdina (1830–1905) s pripovedkami na ljudske motive. Krajše zvrsti vaških zgodb, novel in povesti sta izoblikovala Ivan Tavčar (1851–1923) in Janko Kersnik (1852–1897), oba ne samo pisatelja, ampak tudi vodilna liberalna politika. Osrednji literarni dogodek tega obdobja sta bila nastanek in nagel razvoj romana, od Jurčičevega *Desetega brata* (1866), Stritarjevega *Zorina* (1870), Kersnikovih družbenokritičnih orisov časa in nravi, do Tavčarjevih zgodovinskih pripovedi, ki so nazadnje prerasle v enega osrednjih slovenskih romanov *Visoško kroniko* (1919). V vsebini in slogu tega pripovedništva je opazen premik iz romantike v realizem, od zgledov pri Walterju Scottu do vplivov Ivana Turgenjeva, osrednji pisatelji evropskega naturalizma in ruskega realizma pa so postali zares odmevni šele v času slovenske moderne. Kot primerna oznaka literarnega obdobja med letoma 1848 in 1895 se je udomačil pojem poetičnega realizma, ki pomeni povezovanje zmernega realizma z vrednotami moralnega idealizma. Takšna usmeritev je bila značilna za nemško literaturo v letih 1848–1890. Nekateri od avtorjev nemškega poetičnega realizma, kot sta Berthold Auerbach in Theodor Storm, so bili v tem času zgled in spodbuda slovenskim pisateljem, ki so se izmikali romantični domišljiji in se bližali stvarnemu opisovanju življenja.

Z moderno se je slovenska literatura premaknila iz ožjega slovenskega sveta v najširši evropski prostor in postala moderna v današnjem pomenu besede. Še zmeraj je ohranjala iz Prešerna sprejeto nalogo potrjevati nacionalno identiteto in emancipacijo, hkrati se je odprla temeljnemu problemu, ki so Slovence tako kot vso Evropo začeli zadevati tik pred prvo svetovno vojno, nato pa zmeraj usodnejše prek druge vojne do konca stoletja. Temeljna religijska, filozofska, politična, socialna in moralna vprašanja so v slovenski literaturi šele zdaj zaživela z vso ostrino – tradicionalna razpetost med krščanstvom in svobodomiselnostjo se je stopnjevala v skrajnosti, ki

niso bile samo literarne, ampak predvsem socialne in politične. Med drugo svetovno vojno so sprožile državljansko vojno, po nji pa določale življenje Slovencev v komunistični Jugoslaviji. Katolištvo, svobodomiselnost in marksizem so ostali podlaga slovenski literaturi tudi po letu 1991, ko je zaživela v okviru samostojne slovenske države. Poseben izziv ji je pred tem bila izkušnja s tremi totalitarizmi – fašizmom, nacionalsocializmom in komunizmom, ki so segli na slovensko ozemlje že po prvi svetovni vojni z italijanskim fašizmom, nato z drugo vojno in po njej.

Moderno slovensko literaturo so v letih 1900–2000 zaznamovala dela osrednjih pesnikov, pripovednikov in dramatikov, ob katerih je ustvarjala vrsta značilnih, v slovenskem kulturnem prostoru odmevnih avtorjev. Prvi med njimi še zmeraj ostaja Ivan Cankar, med štirimi člani slovenske moderne – ob njem pesniki Dragotin Kette, Josip Murn in Oton Župančič – edini romanopisec, novelist in dramatik. Zrela leta je preživel na Dunaju. Dela teh let se pogosto nanašajo na motive dunajskega okolja, vendar v nasprotju z Arthurjem Schnitzlerjem ali Robertom Musilom ne iz aristokratsko-meščanskih, ampak predmetno proletarskih in nižjih srednjih slojev. Roman *Hiša Marije Pomočnice* (1904) je bil sočasen z Musilovim romanom *Zablode gojenca Törlessa*, v obeh je predstavljena usoda mladostnikov v skrajnih življenjskih položajih, v Cankarjevih zgodbah o na smrt bolnih dekletih še radikalneje kot v Musilovih deških usodah, na meji med življenjem in smrtjo, med sprevrženo spolnostjo in vzgonom k čisti duhovnosti. Najbolj odmevno, v druge jezike pogosto prevajano Cankarjevo delo je povest *Hlapec Jernej in njegova pravica* (1907) – Cankar jo je napisal v času, ko se je dejavno udeleževal političnega boja na strani socialnodemokratske stranke. Istega leta je izšel roman *Mati* Maksima Gorkega, z aktualno socialistično tendenco. Cankarjeva povest se prek anarhističnih in socialističnih idej o delu in kapitalu razraša v nadčasovno, poetično, svetopisemsko parabelo o pravičnosti. Zadnji Cankarjevi knjigi *Podobe iz sanj* (1917) pripada vidno mesto med deli, s katerimi so evropski avtorji že med vojno in takoj po nji oživljali podobe vojnih smrti, trpljenja in nesmisla. S samoizpraševanjem o smislu trpljenja, o krivdi in odrešitvi se Cankarjeva literatura odpira metafizičnim uvidom in mističnim slutnjam, to pa jo približuje pripovedim Franza Kafke, ki so nastajale podobno Cankarjevim v prostoru razpadajoče srednjeevropske monarhije. Cankarjevemu pripovedništvu enakovredne so njegove drame, ki so še zmeraj glavna podlaga slovenskih gledališč, večidel prikazujoče socialno-politične konflikte moderne meščanske družbe; najizvirnejša med njimi je poetična farsa *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* (1908) z osrednjo figuro umetnika-anarhista, ki s svojo umetnostjo izziva malomeščansko srenjo tako, da jo oslepari in poniža.

3 Od prve do druge svetovne vojne

Po koncu vojne je slovenska literatura v dobršnem delu rasla iz Cankarjeve duhovne in literarne zapuščine. Glavno vsebino ji je dajalo stanje slovenskega naroda in kulture v razmerah, ki so nastale z razpadom Avstro-Ogrske. Slovenci so se po sili geopolitičnih interesov znašli v novi balkanski državi pod vodstvom v vojni

preizkušene Srbije, a z optimističnim upanjem, da bodo v skupnosti jugoslovanskih narodov dosegli vse narodne pravice. Toda že Cankar je podvomil, da bo to zanje prava rešitev. Sledilo je razočaranje, ki jih je postavilo pred še težja politična in socialna vprašanja, usodna za slovensko kulturo in literaturo. Njihova teža je bila tem večja, ker so se povezovala s splošnim stanjem Evrope po vojni katastrofi. Namesto mirne obnove ji je sledil čas nasilnega nemira, agresivnih nacionalizmov, revolucionjskih izbruhov in upadov, fašističnega in komunističnega totalitarizma, humanističnih utopij in novih religioznih iskanj. Stanje, v katerem se je znašla povojna slovenska literatura, je bilo stanje duhovnega kaosa in moralne negotovosti. Težaven je bil zlasti položaj pesnikov in pisateljev, ki so se po vojni znašli v Primorju pod italijansko vladavino, ki se je kmalu sprevrgla v nacionalistično in nato fašistično zatiranje slovenskega jezika in kulture. Bili so ločeni od dogajanj v matični, tedaj jugoslovanski Sloveniji, zato pa tem bolj občutljivi za duhovni kaos, ki je preplaval povojno Evropo. Iz tega položaja je izšel najbolj večstranski, tudi najbolj evropski slovenski pesnik po vojni, Srečko Kosovel (1904–1926), umrl kot ljubljanski študent v domačem Tomaju pod italijansko upravo. V njegovi poeziji se menjujejo preprosta navezanost na domači Kras in vznemirjena odprtost za dogajanja v tujem, evropskem svetu, zvestoba tradiciji osebnoizpovedne, razpoloženske lirike in uporaba drznih oblik avantgardističnih eksperimentov, volja do revolucionarnih sprememb in obup nad kaosom evropske civilizacije, nad njeno »ekstazo smrti«, usodno prepuščanje mislim na smrt in iskanje odrešilnega smisla v religioznem doživetju osebnega Boga. Kosovelova poezija se giblje med nasprotji, ki so jih okoli leta 1920 opesnjevali vodilni evropski pesniki, od Federica Garcíe Lorce in Thomasa Stearnsa Eliota do Gottfrieda Bennja in Borisa Pasternaka.

Med vojnama je iz Primorske pod italijansko upravo prehajala v jugoslovansko izgnanstvo vrsta pesnikov in pisateljev, ki jim gre v moderni slovenski literaturi opazno mesto, med njimi pisatelj Ivan Pregelj (1883–1960) in pesnik Alojz Gradnik (1882–1967), od mlajših Vladimir Bartol (1903–1967). Potem ko se je v psihoanalitsko-filozofsko domišljenih pripovedih posvečal temi nihilistične »volje do moči«, je leta 1938 objavil filozofsko-zgodovinski roman *Alamut* kot pripoved o modernih totalitarizmih. Ko je po pisateljevi smrti izšel v francoskem prevodu, je postal aktualna evropska uspešnica, primerna za različne razlage. V zgodbi o izmaelitski sekti »asasinov«, ki s prevaro organizira politične umore, je publicistika našla prisposodbo za politiko iranskih imamov, nato za iraškega diktatorja in nazadnje za teroristično mrežo Al Kaide.

V podobnem položaju kot na Primorskem je bila po prvi svetovni vojni slovenska literatura na Koroškem, kjer je leta 1920 njen večji slovenski del pripadel Avstriji, njen manjši pa je ostal v jugoslovanski državi. Iz tega dela je izšel najpomembnejši koroški pisatelj in osrednji slovenski pripovednik med vojnama, Prežihov Voranc (1893–1950). V romanih in novelah je ustvaril epopejo življenja koroških kmetov, bajtarjev in delavcev, v vojni in v konfliktih razdeljene, patriarhalne in povojne družbe. Po vsebini in slogu je bil njegov opus enakovreden romanom

Mihaila Šolohova. V delih slovenskega pisatelja je opazna socialistična tendenca, povezana z njegovo politično dejavnostjo, po prvi vojni je bil opazen član Komunistične stranke Jugoslavije, po 1930 predstavnik Kominterne v mnogih evropskih državah, po drugi vojni umaknjen iz komunistične oblasti. Ta ideološka podlaga se v njegovi literaturi prepleta s krščansko ostalino njegove katoliške mladosti.

V Prekmurju, ki je bilo več stoletij pod upravo ogrskega kraljestva in se je leta 1920 združilo z matičnim narodom v Jugoslaviji, se je rodil prvi pomembni pisatelj te pokrajine, Miško Kranjec (1908–1983), s podobami panonskega kmetstva in malomeščanstva, drugačnega od slovenskega prebivalstva v alpskih delih. V središčni Sloveniji tega časa je literatura izhajala iz drugačnih spodbud, namesto podeželsko-kmečkemu življenju se je odpirala duhovnim in moralnim dilemam mestnega izobraženstva. Temu primerno se je razdelila na troje osrednjih svetovnonazorskih smeri – marksistično, svobodomiselno in katoliško. Marksistična je bila podlaga socialnemu realizmu, kot so ga ustvarjali predvsem avtorji iz robnih pokrajin. Iz svobodomiselnosti sta izhajali dramatika Slavka Gruma (1901–1949) in poezija Boža Voduška (1905–1978), osrednjega pesnika tridesetih let. Grumova drama *Dogodek v mestu Gogi* (1930) velja za enega vrhov slovenske dramatike, kot dramska groteska simultanih oseb in dogodkov, s psihoanalitskim ozadjem, z mešanico črnega humorja in živopisne ujetosti človeških bitij v mrežo življenjskega nesmisla. Igra je enakovredno nadaljevanje pozne Strindbergove dramaturgije. Močna je bila v tem času katoliška literarna ustvarjalnost. Vanjo sodijo pripovedništvo starejšega Ivana Preglja z zgodovinskimi romani, dramatika Stanka Majcna (1888–1970) in pesništvo Antona Vodnika (1901–1966), čigar lirika povezuje simbolistično estetiko s katoliško poduhovljenostjo, prosto vseh ideoloških vezi.

Nov vzpon je ta literatura dosegla s poezijo Franceta Balantiča (1921–1943) tik pred začetkom druge svetovne vojne in med njo. Leta 1941 se je slovenski narod znašel razdeljen na troje okupatorskih con – italijansko, nemško in madžarsko, soočen s totalitarnim nacionalsocializmom in fašizmom kot smrtno grožnjo za svoj obstoj. Hkrati se je znašel razdeljen sam v sebi, pod okupacijskim režimom je izbruhnila slovenska državljanska vojna. Odpor zoper nacionalno nevarnost je bil spontan, njegovo vodstvo je prevzela Komunistična partija, ki se je že dve desetletji pripravljala na revolucijo in je partizansko gibanje uporabila za obračun s socialno-političnimi nasprotniki, predvsem s katoliškimi, pa tudi z liberalnimi. Ko je leta 1942 izbruhnilo revolucijsko nasilje na podeželju in v mestih, je prišlo do protikomunističnega odpora v obliki »vaških straž«, po italijanski kapitulaciji leta 1943 jim je sledilo domobranstvo s podporo nemških zasedbenih sil. Razdeljenost je posegla v literarne vrste. Med partizane so stopali pesniki, tudi katoliški in svobodomiselni, med opaznejšimi je bil Karel Destovnik - Kajuh (1922–1944), padel kot partizan, že kot mladostnik komunist, v svojih popularnih pesmih izrazilo politično angažiran. France Balantič je pripadal nasprotni strani, bil je v italijanskem koncentracijskem taborišču, potem pri »vaških stražah« in nazadnje ubit v partizanskem napadu na domobransko postojanko. Njegova lirika je brez ideoloških primesi, razpeta med drzno erotiko in religioznim iskanjem odrešitve iz moralne

stiske v »nečistem« času. Klasične oblike soneta in sonetnega venca je združeval z modernim pesniškim jezikom na sledi Baudelaira, Rimbauda in Majakovskega. Po zmagi Komunistične partije je bilo njegovo delo izločeno iz javnosti, ohranjalo se je s katoliško emigracijo v Argentini, v matični Sloveniji je bilo priznano šele po letu 1980, ko je komunistični sistem začel razpadati.

4 Od socializma do osamosvojitve, od modernizma do postmoderne

V letih 1945–1990, ko je bila Slovenija pod oblastjo komunistične partije, poznejše Zveze komunistov, je slovenska literatura doživela ponoven razmah, vendar v drugačni smeri, kot je ta oblast pričakovala. Do preloma z Informbirojem je v literaturi hotela socialistični realizem po sovjetskem zgledu, po letu 1948 je polagoma privolila v sprostitev, vendar s pogojem, da avtorji niso prešli v politično nasprotovanje socializmu po zamisli marksizma-leninizma. Dopusčena je bila poezija »intimizma«, ki se je umikala v zasebnost, ne da bi postavljala pod vprašaj sistem javnega življenja. V tej smeri je nastajala poezija Ivana Minattija (1924–2012) in štirih pesnikov Toneta Pavčka (1928–2011), Janeza Menarta (1924–2004), Cirila Zlobca (1925–2018) in Kajetana Koviča (1931–2004). Ostali so zvesti strogo osebnoizpovedni liriki v tradicionalnih oblikah. Nekateri med njimi so prevzemali javne vloge v času slovenskega osamosvajanja okoli leta 1990 – Menart z ostrimi nastopi zoper »jugoslavizacijo« slovenske kulture, Zlobec je bil v tem času član predsedstva nastajajoče slovenske države, Pavček je na velikem vsenarodnem zborovanju leta 1989 prebral »majniško deklaracijo«, ki je zahtevala za Slovence demokracijo in samostojno državo.

V drugačno smer se je po letu 1950 začel premikati precejšen del pesnikov, pripovednikov in dramatikov, ki so bili do komunistične oblasti in ideologije kritično distancirani, pogosto pa že odkrito nasprotni in oporečniški. Zato je sistem njihovo delo omejeval in sankcioniral, mnogi med njimi so bili obsojeni in zaprti, drugi socialno onemogočeni in zapostavljeni. Kljub temu so prav ti avtorji ustvarili dela, ki najopazneje reprezentirajo moderno slovensko misel in ohranjajo veljavo še v sedanjem času. Prvi po letih in delu je bil Edvard Kocbek (1904–1981), pesnik, pisatelj in politik. Potem ko je bil v partizanskem gibanju kot krščanski socialist zaveznik komunistov in še po vojni na visokih političnih položajih, je bil leta 1952 zaradi svoje kritike političnega nasilja in zaradi knjige *Strah in pogum* prisilno upokojen in izločen iz javnega življenja. Znova je stopil v javnost leta 1963 s pesniško zbirko *Groza*. Leta 1975 se je v pogovoru s tržaškima pisateljema Borisom Pahorjem in Alojzom Rebulo izrekel o partizanski krivdi za pomor vrnjenih domobrancev leta 1945. Sledili so novi politični napadi, branili so ga ugledni evropski pisatelji.

Kocbekova poezija je eden izmed vrhov sodobnega slovenskega pesništva, s primesmi simbolizma in nadrealizma, ob tem izjemno duhovno pričevanje, drama intelektualca, ki kot član partizansko revolucijskega gibanja in na tej podlagi zraslega sistema doživlja svojo vpletenost v zgodovino z upanjem, dvomi, strahom in

obupom, z zavestjo krivde in z vero v milostno odrešitev. S temi značilnostmi je Kocbekova poezija v evropski literaturi unikaten pojav. Podobno velja za novele v knjigi *Strah in pogum*, ki prikazujejo partizanstvo drugače od uradnega partijskega opisovanja.

Po Kocbeku se je oporečništvo z mlajšimi avtorji stopnjevalo v drugačne smeri. Osrednji pripovednik po letu 1960 je postajal Lojze Kovačič (1929–2004), rojen v Baslu nemški materi, po izgonu družine iz Švice tujec v očetovi domovini, izpostavljen življenju v brezpravni revščini, nato brez socialne varnosti, od leta 1945 po izgonu preostalih članov družine v Avstrijo osamljen. Leta 1953 je nase opozoril s ciklom *Ljubljanske razglednice*, ki so poklon Ljubljani, kot so Joyceovi *Dubliners* poklon Dublinu. Leta 1957 je bil obtožen klevetanja »Jugoslovanske ljudske armade«, revija, v kateri je bil tekst objavljen, pa ukinjena. Odtlej pa do smrti je objavil vrsto romanov – med njimi so *Deček in smrt*, *Resničnost*, *Pet fragmentov* in *Prišleki*, v njih je podobno kot Marcel Proust z nenavadno spominsko domišljijo obnavljal svojo življenjsko zgodbo, natančen v podrobnostih, tudi erotičnega življenja, hkrati s širokim pogledom na zgodovinske dogodke, razmere med vojno in življenje v socializmu. V zadnjih delih – v romanih *Basel* in *Otroške stvari* – se je spominsko vračal v rojstno mesto in švicarsko otroštvo. Kovačičev vrstnik je bil Saša Vuga (1930–2016), mojster baročno umetelnega sloga v obsežnih zgodovinskih romanih.

Hkrati s Kovačičem je v ospredje stopilo dvoje vodilnih pesnikov druge polovice 20. stoletja – Dane Zajc (1929–2005) in Gregor Strniša (1930–1987). Zajc je izšel iz partizanske družine z ubitima bratoma in požganim domom, leta 1951 ga je komunistična oblast obtožila »sovražnega govora«. Ostal je brez možnosti študija in ustreznega poklica, po 1970 je obveljal za osrednjega slovenskega pesnika. Sodeloval je v pripravi slovenske osamosvojitve in bil predsednik Društva slovenskih pisateljev, v tem času ga je Slovenska akademija znanosti in umetnosti izbrala za Nobelovega literarnega kandidata. V več pesniških zbirkah je izoblikoval liriko, ki je po slogu in verzu moderna, po tematiki pa ekstatična opesnitev tujosti v svetu brez milosti, s podobami razpadanja in smrti ter nemočne slutnje presežnega. Samosvojost te poezije je primerljiva s pesmimi Paula Celana. Enako izvirna je bila Zajčeva dramatika, v drami *Voranc* prikazuje kmečko življenje v okupatorsko-partizanskem času, v luči eksistencialov, ki so podlaga njegovi poeziji.

Gregor Strniša mu je bil vrstnik s poezijo, enakovredno Zajčevi, a namesto ekstatične etične volje je Strniševa estetsko statična s prividi življenjskega absurda, grozljive skrivnostnosti, ki v ljudeh in stvareh sluti sled neznanе in nevarne »negativne transcendence«. Snovno podlago tem estetskim prizorom dajejo motivi antičnih mitov in srednjeveških legend. Izvirnosti te poezije bi težko našli vzporednice v polpretekli evropski poeziji, samo s pridržkom v poeziji Gottfrieda Benna. Strniševe poetične drame, med temi igra *Samorog* (1967), si jemljejo snov iz enakega mitičnega, srednjeveško domišljjskega sveta kot Strniševe pesmi. Igre, ki jih je mogoče primerjati z dramaturgijo Michela de Ghelderoda, so med najboljšimi deli slovenske dramatike in gledališča.

Po letu 1960 je Zajcu in Strniši sledila mlajša generacija pesnikov, poleg starejšega Vena Tauferja (r. 1933) je bil v nji najopaznejši s široko odmevnostjo in vplivom Tomaž Šalamun (1941–2014). V nasprotju s »temno« poezijo svojih predhodnikov je uvedel vanjo slog in duha radožive neoavantgarde, segajoče nazaj v dadaizem in nadrealizem, toda brez sociopolitičnih in ideoloških poudarkov, kot čista poezija svobodne, igrive in ničemur zavezane jezikovne domišljije, sposobne vedno novih, presenetljivih pojmovnih povezav, estetsko dražljivih in samozadostnih, zoženih na pesniški »jaz«, brez ozadja nečesa presežnega. Prek prevodov je Šalamun postal izmed sodobnih pesnikov najopaznejši, zlasti v anglo-ameriškem literarnem prostoru. Popolnoma drugačna, po temah in slogu nasprotna Šalamunu, je bila njegova vrstnica Svetlana Makarovič (r. 1939), ki velja za najpomembnejšo pesnico tega časa. Njena lirika je oblikovno tradicionalna in spetna, po motivno-tematski vsebini navezana na ljudsko izročilo, arhaično arhetipska, magična in obredno zaklinjevalska, s tematičnim sporočilom o silah življenja, smrti in zla. Njej enakovreden, vendar drugačen, je tretji pesnik teh let Niko Grafenauer (r. 1940), z liriko »klasičnih« sonetov, ki so naravnani k idealu absolutne poezije po Mallarméjevem zgledu, s hermetično igro besed in verzov, naravnanih k estetiki čiste čutnosti, vendar ne k strogemu Mallarméjevemu izbrisu Niča, ampak z melanholijo ob skrivnostni odsotnosti transcendence. V letih, ko je poezija dosegla svoj povojni vrh, je slovenska dramatika ustvarila najodličnejša dela. Dominik Smole (1929–1992) je ob tematsko in slogovno prodornem romanu *Črni dnevi in beli dan* (1959) snoval drame, od katerih sta izjemno priznanje doživeli *Antigona* (1960) in *Krst pri Savici* (1969). Po Sofoklejevi tragediji je po renesansi nastalo več dramskih besedil, večidel manj pomembnih, z izjemo Waltherja Hasencleverja in Jeana Anouilha. Ob njiju se enakovredno uvršča Smoletova *Antigona*, v kateri antična junakinja telesno ni navzoča, zato pa tem bolj s svojo absolutno negacijo Kreontove oblasti in tej podrejenega tebanskega ljudstva. Igra je bila pesniško simbolna in politično aktualna; s pokopom Polinejka je aludirala na usodo med vojno in po nji pobitih »izdajalcev«, hkrati je ironično prikazala konformizem novega srednjega sloja pod vlado totalitarne oblasti. V drami *Krst pri Savici* je Smole napravil korak dlje k nihilistični revolти, ki vodi v teror in kaos, podobno kot v Sartrovih in Camusevih dramah. Primož Kozak (1929–1981) je z odmevno dramo *Afera* (1961) ustvaril tip drame, nasproten Smoletovemu. Podobno kot Smoleta za tip Antigone je tudi njega za osrednji lik partizanskega oporečnika, ki hoče v gibanju ustvariti demokratično skupnost, a ga partijska diktatura odvrže, navdihnila usoda Jožeta Pučnika, leta 1959 obsojenega na več let zopora, po letih izgnanstva v Nemčiji enega izmed vodij gibanja za slovensko osamosvojitvev in demokracijo. Smoletu je iz te snovi nastala poetična igra z visoko duhovno simboliko, Kozak pa jo je oblikoval s trdo dramaturgijo prostorsko-časovne enotnosti in z ostrimi dialogi. Drama je vzporedna Sartrovim likom iz vojno-odporniškega sveta, vendar z jasnejšo politično-moralno poanto.

Mlajši dramatikci so že v šestdesetih letih ustvarjali slovensko različico gledališča absurda, najuspešneje Peter Božič (1932–2009) z antidramo *Vojaka Jošta ni* (1962), parodično upodobitvijo novega srednjega sloja, ki je v okviru jugoslovskega

socializma dobival problematične socialne in moralne poteze. To smer je nadaljeval in spreminjal Dušan Jovanović (1939–2020), vendar ne s čisto dramsko literaturo, ampak kot spodbudo politično angažiranemu postdramskemu gledališču.

Po letu 1970 se začnejo veliki povojni razmah slovenske pripovedne proze. V tem času izhajajo obsežna dela Lojzeta Kovačiča, ki ostaja osrednji avtor. Ob njem stopajo v javnost prepoznavni starejši in mlajši, povezuje jih osrednja tematika – usoda Slovencev v letih državljanske vojne, tik pred njo in v desetletjih pod partijsko-državno oblastjo komunistov.

Med osrednjimi avtorji vrhunskega pripovedništva je bil največje popularnosti deležen Vitomil Zupan (1914–1987), izjemno svobodnjaška osebnost, po skrajnih mladostnih in popotnih izkušnjah svobodomiseln intelektualc, med vojno v partizanih, po vojni zaradi življenjske »neprilagodljivosti« obsojen na več let težke ječe, nato pod komunističnim režimom svoboden književnik, po svojem petdesetem letu priznan od mlade oporečniške generacije. Zupanovi romani so nastali iz njegovih spominskih in avtobiografskih pričevanj, na sledi Andréja Malrauxa ali pa Louisa Ferdinanda Célinea, v skrajni seksualni odkritosti podobni Henryju Millerju. Roman *Menuet za kitaro* (1975) je najboljši slovenski roman o partizanskih bojih, knjiga *Levitani* (1982) pa nazorna upodobitev jetnika v socialističnih ječah, razpetega med neusmiljeno represijo in seksualno vitalnostjo. Andrej Hieng (1925–2000), pod socializmom zaznamovan zaradi meščanskega izvora in medvojnega domobranskega izkušnje, je bil v svojih novelah in romanih aristokratsko zadržan in estetsko premišljen, v zadnjem, najbolj dognanem romanu *Čudežni Feliks* (1993) s podobami predvojnega meščanskega sveta, njegovega približevanja vojni, totalitarnemu nasilju in usodi judovstva v njem. Pravo nasprotje gosposkemu slogu Hiengovih romanov je bilo pripovedništvo Marjana Rožanca (1930–1990), proletarsko-delavskega pisatelja iz ljubljanskega predmestja, večino življenja v tehničnih in pomožnih poklicih. Od mladih let je bil večkrat obtožen »sovražne« propagande in zaprt, leta 1964 je komunistična oblast prepovedala njegovo igro o »delavskem vprašanju«. V njegovih romanih je bila pogosta tema napetost med čutnostjo in duhovnostjo, podprto z religioznimi iskanji. Izjemno popularnost je dosegel z romanom *Ljubezem* (1979), zgodbo o doraščajočem fantu, postavljeno v delavsko predmestje pod italijansko zasedbo med »belo« katoliškimi in »rdeče« partizanskimi. Glavna poteza pripovedništva po letu 1970 je bila ta, da se je z osrednjimi deli zmeraj bolj posvečalo problematiki slovenske državljanske vojne in njenim povojnim posledicam. Vladimir Kavčič (1932–2014) je snov svojih novel in romanov jemal iz mladostnih spominov na nemško in partizansko nasilje v medvojnem podeželskem okolju. Velik odmev je dosegel z romanom *Zapisnik* (1973), ki mu je partijska oblast hotela preprečiti publiciteto in je spravila avtorja v sodni postopek; v romanu se razkriva, kako resnica o vojnih dogodkih in krivdi za nasilje ostaja v kolesju stalinističnih procesov relativna in nerazvidna, kaotična in nevarna. Drugače kot Kavčič, vendar v podobni smeri, se je Pavle Zidar (1932–1992) v odmevnem romanu *Sveti Pavel* (1965) odmaknil od vojnega dogajanja in se posvetil njegovim posledicam po zmagi partizanske revolucije, socialnim in

moralnim stiskam kmetstva v času prisilne kolektivizacije in preganjanja preostalih nasprotnikov komunistične oblasti. Smisel pripovedi ni ideološka obsodba, ampak prepoznanje tragičnosti človeških usod pod udarci zgodovine. Nekoliko mlajši Jože Snoj (1934–2021) se je čez nekaj let vrnil k dogodkom državljanske vojne, v romanih *Gavžen hrib* (1982) in *Fuga v križu* (1986) je v moderno pripovedno tehniko zajel nasilja in smrti na obeh straneh državljanske vojne. Ta tematika je segla v dela pisateljev, rojenih po vojni, vendar v različni navezavi na stvarno zgodovinsko resničnost. Maruša Krese (1947–2013) je v romanu *Da me je strah?* (2012) popisala usodo pomembne partizanske družine, iz katere je izšla. Predstavila jo je s temu primerne vrednostne perspektive. Z drugačnega gledišča je dogodke in osebe v vojni zagledal Drago Jančar (r. 1948). Potem ko je odlike svojega pripovedništva izpričal že v vrsti novel in romanov, postavljenih večidel v zgodovinske čase in okolja, se je polagoma približal drugi svetovni vojni kot pisateljski snovi. Ta cilj je uspešno dosegel v romanih *To noč sem jo videl* (2010) ter *In ljubezen tudi* (2017). V prvem je v obliki večesebnih pripovedi o izpričanih dejstvih ponazoril usodo izjemne meščanske ženske, ki postane žrtev maščevalne partizanske skupine, v drugem romanu v napol zgodovinski, napol domišljjski zgodbi prikazuje življenje spodnještajerskih Slovencev pod nacionalsocialistično okupacijo. Jančarja ne zanimajo ideološki spori, ampak posamezne človeške usode na temeljni, ljubezenski in preživetveni ravni, ki je tragična. Ob teh romanih je bil Jančar uspešen v dramatiki, z dramo *Veliki briljantni valček* (1985) je ustvaril po Smoletovi *Antigoni* in Kozakovi *Aferi* najopaznejše gledališko besedilo. Od mladih let, ko je bil obtožen protidržavnega delovanja in zaprt, je bil v letih osamosvajanja dejaven kot esejist, v vodstvu pisateljskih organizacij in na javnih protestih.

Podobno vlogo so v tem času prevzemali pesniki in pisatelji, zbrani okoli vodilnega intelektualnega glasila *Nova revija*. Nekateri so po letu 1990 prevzemali pomembne politične in vladne vloge, pred tem pa bili avtorji literature, ki je po letu 1970 posegala v politično in socialno stvarnost tik pred razpadom socialističnega sistema, med njimi Dimitrij Rupel (r. 1946), od leta 1990 slovenski zunanji minister, pred tem pisatelj časovno izzivalnih, socialno-politično aktualnih in parodično igrivih romanov. Rudi Šeligo (1935–2004), ki je bil leta 2000 kulturni minister, je s kratkim romanom *Triptih Agate Schwarzkobler* (1968) uvedel v slovensko prozo slog francoskega »novega« romana, slovenski različici »reistične« pripovedi pa dal v nasprotju s francosko za podlago izrazito socialno analitično perspektivo. Minister za kulturo v prvi vladi samostojne Slovenije je bil Andrej Capuder (1948–2018), v romanu *Iskanje drugega* (1991) se je kot katoliški avtor vračal k dogodkom slovenske državljanske vojne. Ob literaturi matične Slovenije je ta čas oživela literarna dejavnost zunaj tedanjih jugoslovanskih meja, v slovenskem zamejstvu in zdomstvu. Pod zamejsko razumemo to, ki se je po drugi svetovni vojni razmahnila v slovenskem delu avstrijske Koroške s središčem v Celovcu, in to, ki je živela v tržaškem in goriškem delu Italije, se pravi v obeh slovenskih manjšinah. Njuna sestava in razvoj sta bila različna, po vsebini pa sta si v marsičem podobna, saj sta oba tipična manjšinska literatura sredi tujerodne večine.

Na slovenskem Koroškem se je po vojni s pesniškimi zbirkami oglasilo več avtorjev, med pripovedniki je bil najopaznejši Florjan Lipuš (r. 1937). V Sloveniji in Avstriji je bil deležen priznanja njegov roman *Zmote dijaka Tjaža* (1972), ki ga je v nemščino prevedel njegov rojak Peter Handke. Roman, ki z naslovom in razpoloženji spominja na prvi roman Roberta Musila, je v modernističnem slogu napisan oris mladostnika, ki trpi pod težo ozkega provincialnega okolja, to pa je hkrati prisposoda za položaj manjšinskega slovenstva. Obenj se je v zadnjih letih uvrstila Maja Haderlap (r. 1961), sicer pesnica z več opaznimi pesniškimi zbirkami. Roman *Angel pozabe* (2012) je napisala v nemščini, med nemškimi bralci si je pridobil veliko pozornost, po duhu in snovni podlagi je močno spominsko sporočilo o usodi koroških Slovencev med vojno in po nji, o partizanstvu na Koroškem in v Avstriji. S tem je bil vzporednica Handkejevemu romanu *Noch immer Sturm*, v slovenskem prevodu leta 2012. Podobno Petru Handkeju, po materi slovenskega rodu, se je v 20. stoletju uvrstilo v nemško književnost več avtorjev, ki so pisali v nemškem jeziku, po rodu pa bili Slovenci ali rojeni v Sloveniji. Friedrich Gagern (1882–1947) iz kranjskega plemiškega rodu Auerspergov je v socialnokritičnih romanih (*Das Volk, Die Strasse*) posredoval slikovite podobe slovenskega in hrvaškega sveta, kjer je bil rojen. Alma Karlin (1889–1950) se je rodila in umrla v Celju, vmes pa kot svetovna popotnica v Nemčiji objavljala romane, pripovedi in reportaže o svojih srečanjih s kulturami oddaljenih ljudstev in dežel. Najuspešnejši teh avtorjev je bil Igor Šentjurec (1927–1996), ki je začel kot slovenski pisatelj, po izselitvi v Nemčijo je napisal vrsto nemških vojaško-zgodovinskih, tudi popularnih in knjigotrško odmevnih romanov (*Der unstillbare Strom, Vaters Land*). Podobno kot v Avstriji je slovenska manjšina v Italiji po vojni postavila v slovensko literaturo več značilnih pesniških imen in dvoje pomembnih pripovednikov. Boris Pahor (1913–2022) je v zadnjih letih postal evropsko znan z deli, ki odkrivajo življenjsko stisko primorskih Slovencev v času fašistične Italije, predvsem pa njihovo usodo med drugo svetovno vojno. Velike pozornosti je bil deležen njegov roman *Nekropola* (1967) kot spominsko vračanje v nemška koncentracijska taborišča, v katerih je preživel zadnje vojno leto. Delo se uvršča med osrednja literarna pričevanja te vrste. Drugi primorski pisatelj je bil Alojz Rebula (1924–2018) z novelami in romani, navdihnjenimi z duhom katolištva. V središču romana *Senčni ples* (1960), ki je obveljal za enega osrednjih slovenskih romanov povojnega časa, in zgodovinskega romana *V Sibilinem vetru* (1968) je usoda mladega intelektualca, ki sredi duhovno izpraznjenega časa išče filozofsko in religiozno trdnější življenjski smisel. V zadnjih delih se je pridružil osrednjim slovenskim avtorjem z orisom političnega položaja po revoluciji in njenih posledicah.

Z množičnim izseljevanjem Slovencev od konca 19. stoletja je slovenska literatura posegla v izseljenske skupnosti v obeh Amerikah in v Avstraliji. V Združenih državah Amerike je objavljalo nekaj avtorjev, večidel socialistično usmerjenih. Najpomembnejši med njimi je bil Louis Adamič (1898–1951), ki se je v spominskih, avtobiografskih in dokumentarno publicističnih knjigah pogosto vračal k slovenskim in jugoslovanskim temam, vendar je pisal samo še v angleščini; mednarodno zanimanje je zbudil s knjigo *Dinner at the White House* (1946). Dosti bolj živa

je bila literarna dejavnost v Argentini, kamor se je po letu 1945 pred komunističnim nasiljem zatekla velika slovenska skupnost. Iz nje so izšli pesniki, pisatelji in dramatik, ki so s svojimi deli dopolnili podobo slovenske literature v matični Sloveniji. Najpomembnejši med njimi je Zorko Simčič (r. 1921) z romanom *Človek na obeh straneh stene* (1957), ki govori o usodi pregnanca, iztrganega iz domačega sveta in vrženega v tuje prostore. Celostno podobo slovenske emigracije in njenega položaja je ustvaril v romanu *Poslednji deseti bratje* (2012), ki sodi med osrednja slovenska pripovedna dela zadnjih let.

5 Sodobna literatura

Po letu 1990 se je položaj slovenske literature spremenil. Iz komunističnega sistema, ki jo je omejeval in nadziral, je z demokratico v samostojni slovenski državi prešla v normalno civilno življenje. Končalo se je obdobje, ko je bila s svojimi najpomembnejšimi deli zanikanje sistema in je pripravljala demokratično osamosvojitve. V tej so ob politikih imeli opazno vlogo predvsem tisti literarni avtorji, ki so jim bili v času socializma osrednje teme nesvoboda, nasilje, odpor in upor, laž in resnica, pa tudi obup, absurd in smrt kot negacija vsiljenega socialno-političnega reda. Pomen te literature je bil zato ne samo estetski in etičen, ampak tudi političen. S prehodom v demokratično državo se je emancipacijska vloga literarnega ustvarjanja spremenila. V gospodarskem, socialnem in političnem življenju slovenske družbe so potekali procesi, ki jih običajno pokrivajo pojmi pluralizacija, privatizacija in decentralizacija. V specifičnem prostoru slovenske literature so se podobni procesi začeli že v osemdesetih letih, v času razpadanja jugoslovanskega socializma po letu 1990 pa so postali prevladujoči. V delih mlajših avtorjev, rojenih v letih 1960–1970, so stopale v ozadje velike teme javnega, socialnega in političnega življenja, zožile so se v območje osebnega in zasebnega, individualnega, partikularnega, vsakdanjega ali pa naključnega in izjemnega. Vzporedno s temi premiki je potekalo razsredičenje te literature, iz politično in socialno osrednjih motivno-tematskih območij se je avtorska domišljija premikala k obrobnim, pokrajinskim ali marginalnim. V slovenski literaturi poosamosvojitvenega časa prevladuje izrazit pluralizem snovi, idej, smeri in slogov brez povezujočega vrednostnega središča.

Na tem ozadju izstopajo avtorji, ki so za novi literarni red še posebno reprezentativni. Pri tem ni mogoče spregledati dejstva, da je estetska raven tudi pri mlajših in najmlajših avtorjih izjemno profesionalna, jezikovno in slogovno iznajdljiva, tehnično zanesljiva in pogosto velikopotezna. V tem razponu toliko bolj izstopajo avtorske različnosti.

Te so posebno vidne v poeziji, ki je na Slovenskem še zmeraj prevladujoča in cenjena literarna zvrst. Od starejših je v teh letih Ervin Fritz (r. 1940) objavljala zbirke erotično radoživih, družbenokritičnih in satiričnih pesmi. Strogo osebno erotične, vzhodnjaško čutne pa duhovno obredne pesmi je pisal Ivo Svetina (r. 1948). Med osrednje pesnike se je uvrstil Milan Jesih (r. 1950) s strogo sonetno formo,

izpolnjeno z na videz preprosto in vsakdanjo, ironično in parodično življenjsko modrostjo. Prav narobe se je Tone Kuntner (r. 1943) z navjno preprostostjo verza in sloga posvetil opesnjevanju domačega kmečkega sveta. Milan Dekleva (r. 1946) se je med drugim pesniško posvečal filozofiji Anaksimandra in Heideggerja. V tej smeri je razširjal območje slovenske poezije Gorazd Kocijančič (r. 1965) v zbirki filozofskih meditacij *Od Talesa do tebe*. Drugačna je bila poetika Borisa A. Novaka (r. 1953), ki je v stroge klasične pesemske forme vdelal podobe osebne erotike, nato pa se z epsko pesnitvijo *Vrata nepovrata* vrnil v partizanske čase, vendar z nove, osebne in družinske perspektive. Med številnimi pesnicami te generacije je bila odlična izpovedovalka posebnega ženskega sveta s po večini erotično poezijo Maja Vidmar (r. 1961). Nasprotno je Uroš Zupan (r. 1963) povezoval vsakdanjo konkretnost z melanholično, včasih ironično meditacijo o minevanju in spominskem vračanju. Od življenjske konkretnosti se odmika Brane Senegačnik (r. 1966) s premikom v duhovno-estetsko slutnjo presežnega. Pluralnost sodobne slovenske lirike se dopolnjuje z vstopom pesnikov in številnih pesnic mlajše generacije, kot sta Aleš Šteger in Miklavž Komelj, oba letnik 1973.

Podobno kot iz poezije so po letu 1990 tudi iz pripovedništva izginjale velike duhovne, moralne in zgodovinske teme, vsebinska podlaga se je premikala v zasebno, partikularno, časovno in prostorsko omejeno ali pa v osebno izjemno. V tem okviru odlikuje sodobno slovensko prozo velika različnost zvrsti in slogov. O tem pričujejo dela avtorjev, ki so bili v teh letih deležni literarnih nagrad za uspešne romane leta, med drugimi Marjan Tomšič (1939–2023) z deli o pokrajinskem istrskem svetu s primesmi magičnega realizma; Berta Bojetu Boeta (1946–1997) s poetično prozo o položaju ženske v modernem svetu; Vlado Žabot (r. 1958), ki v roman uvaja mitične in magične motive; Feri Lainšček (r. 1959) z romani iz prekmurskega panonskega sveta, z romsko motiviko, blizu magičnega realizma; Andrej Blatnik (r. 1963) z romani in novelami izobraženskega sveta, intelektualstva in intimizma; Katarina Marinčič (r. 1968), ki obuja zvrst meščanskega družinskega romana, z umetelno pripovedno tehniko, ki se je kritiki zdela postmodernistična; Marko Sosič (1958–2021) iz tržaškega zamejstva s spominsko in rahločutno modernistično prozo; ali pa Andrej Skubic (r. 1967) z romani, ki vračajo slovensko pripovedništvo k orisom stvarnega vsakdanjega življenja in v obnovo neorealizma. In takih omembe vrednih avtorjev je še veliko.

Velik ali celo največji del slovenskega pripovedništva po letu 1990 zavzema žanrska književnost z uspešnostjo številnih avtorjev in del. Bila je pomemben del slovenske literature že v 19. stoletju, v okviru modernega knjigotrštva se je razširjala v zadnjih desetletjih, pravi razmah pa je doživela po osamosvojitvi Slovenije in demokratizaciji vseh družbenih dejavnosti, tudi literarnih. Ob tradicionalnih, kot so bile v 19. stoletju kmečke povesti in vzgojne zgodbe za mladino, so si zdaj pridobili široko bralstvo še vsi drugi žanri, ne več samo s številnimi prevodi, ampak po večini z izvirnimi deli avtorjev, ki splošne evropske oziroma ameriške vzorce množične literature povzemajo tako, da tem žanrom podeljujejo tipične poteze slovenske literarne tradicije. S številnimi avtorji in deli so v slovenskem

literarnem prostoru navzoči vsi popularni, knjigotrško uspešni žanri – pustolovski, znanstvenofantastični, družbenokritični, kriminalni in detektivski, ljubezenski in erotični, zgodovinski in domačijski, potopisni, otroški in mladinski, biografski, spominski in avtobiografski, taki za ženske bralke in za moške bralce, za otroke in najstnike – ali pa hibridne zmesi različnih žanrov. Ta dela praviloma ustrezajo standardnim obrazcem žanrske literature, a so pogosto na visoki profesionalni ravni, z literarnimi kvalitetami, ki jih literarna kritika pogosto priznava, bralstvo pa s svojo recepcijo potrjuje. Mnogi teh avtorjev segajo iz žanrskih k pristnejšim oblikam avtorske literature. Med take pripovednike z največjo popularnostjo sodijo Evald Flisar, Tadej Golob, Polona Glavan, Zoran Hočevar, Igor Karlovšek, Mojca Kumerdej, Miha Mazzini, Franjo Frančič, Vinko Möderndorfer, Maja Novak, Ivan Sivec, Brina Švigelj Merat, Suzana Tratnik, Jani Virk, Goran Vojnovič, Janja Vidmar in drugi. Od teh avtorjev so največ pozornosti doživeli tisti, ki gojijo žanr družbenokritičnega, aktualnega in pogosto »angažiranega« romana, to pa tako, da so jim poglobitna snov razpad Jugoslavije, njegovih vojn, beguncev in izseljencev, pa tudi usoda priseljencev iz drugih okolij v osamosvojeno Slovenijo in usoda še drugačnih manjšin, tudi rasnih in spolnih, s problemi rasizma, ksenofobije, podnebnih sprememb, potrošništva. S temi deli je žanrska književnost najpopularnejši del slovenske literature. V tej je posebno poglavje dramatika. Svoje vrhove je po vojni dosegla v šestdesetih in še v sedemdesetih letih, ko so slovenska gledališča obvladovali pesnik Milan Jesih z ironično-absurdnimi igrami na račun sredneslojne mentalitete, Tone Partljič (r. 1940) s kritiko birokratskega socializma v popularni komedijski preobleki, Dimitrij Rupel z ostrejšimi, socialno in politično aktualnimi temami, v času, ko sta se že pripravljali demokratizacija in osamosvojitve. Po letu 1990 teh dramskih zvrsti ni bilo več, kot da jih gledališča v samostojni slovenski državi ne potrebujejo. Delno je bil tega kriv obrat gledališča od »klasične« dramatike k tako imenovanemu postdramskemu gledališču, ki si ne išče več podlage v izpiljenih literarnih besedilih ter želi dosegati socialno politično aktualnost z neposredno »akcijo« režiserjev, igralcev in občinstva. Posledica je bila ta, da se je dramsko pisanje zožilo na manjši krog literarnih ustvarjalcev, večidel pesnikov, ki iz poezije črpajo navdih za dramska besedila. Prav tako ni naključje, da so si motivno podlago zanje pogosto izbirali iz antične mitologije, iz katere je že leta 1960 nastala Smoletova drama o Antigoni, samo da so ti motivi v poosamosvojitveni Sloveniji ostali brez širših zgodovinskih, filozofskih in socialnopolitičnih razsežnosti, ampak so kot vsa druga literatura dobili strogo oseben, intimen in ponotrzanjen značaj. Avtorji takih dram so priznani in že dolgo prepoznavni pesniki: Venko Taufer, ki je bil ob Danetu Zajcu in Gregorju Strniški med začetniki modernega slovenskega pesništva, je sledil Homerju z dramo *Odisej in sin ali Dom in svet* (1990); pesnik Boris A. Novak pa Ajshilu z dramo *Kassandra* (2001); v obeh se je snov premaknila iz mitične javnosti v osebni svet. V orientalsko izročilo je segel pesnik Ivo Svetina z dramo *Šeherezada* (1989) na teme erosa in smrti. Med mlajšimi avtorji je Matjaž Zupančič (r. 1959) avtor iger, ki poskušajo na sledi nekdanjega gledališča absurda obuditi dramsko pisanje v duhu socialnopolitičnega neorealizma. Morda je to ena izmed možnosti prihodnje slovenske literature.

Literatura

Kos, Janko, 1983: *Moderna misel in slovenska književnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Kos, Janko, 1995: *Na poti v postmoderno*. Ljubljana: LUD Literatura.

Kos, Janko, 1996: *Duhovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.

Kos, Janko, 2001: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kos, Janko, 2007: *Slovenci in Evropa*. Ljubljana: Študentska založba.

Kos, Janko, 2016: *Sociologija slovenske literature*. Ljubljana: Slovenska matica.

Slovenian literature - Amid Europe and history: A brief overview of literary development

This article synthetically presents the main milestones in the development of Slovenian literature, within the context of European and world history, drawing on numerous previous research efforts by the author. Subheadings such as “From the Middle Ages to the Enlightenment”, “From Romanticism to Slovenian Modernism”, “From the First to the Second World War”, “From Socialism to Independence, from Modernism to Postmodernism”, and “Contemporary Literature” provide a more detailed chronological framework. The article also highlights key authors and the most representative works of Slovenian literature, as well as drawing comparisons with foreign literature, enabling a comparative analysis and a deeper understanding of the unique qualities of the poetry, prose, and drama produced by Slovenian writers in a broader spiritual-historical and cultural-political context.

Keywords: Slovenian literature, development, European context, key authors